

Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler

Kubilayhan ERMAN*

Öz

Afganistan tarihteki büyük uygarlıkların buluştuğu bir coğrafyada yer alır. Erken devirlerden ilk Afgan devletine kadar olan süreçte Afganistan'da pek çok kavim hâkimiyet kurmuştur. Bu kavimler zamanla Afganistan'daki siyasi güçlerini yitirirler de etnik ve kültürel olarak bu ülkede kalmaya sürdürmüşlerdir. Farklı etnik kökenden gelen halklar büyük oranda kimliklerini korumayı başarmışlar fakat bir kısmı ise kültürel etkileşim sonucu baskın etnik yapıların etkisine girmişlerdir. Bu çalışmada Afganistan'ın çok kültürlü yapısına katkıda bulunan Türk, İranî ve diğer kavimlerin Afganistan coğrafyasındaki tarihsel varlıkları incelenmiştir. Afganistan güvenlik meseleleri, sosyal ve ekonomik sorunlar nedeniyle hâlâ istikrarın sağlanamadığı bir ülkedir. Bu sorunlu durumun kökenleri tarihte çok eskilere gidebilmektedir. Söz konusu bu genel kabulden yola çıkılarak yapılan çalışmada, tarihsel bir bakış açısıyla Afganistan'ın siyasi ve toplumsal dinamiklerine bir ışık tutulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Türkler, Kavimler, Hâkimiyet,

Abstract

Turks and Other Nations in Afghanistan History Before Ahmed Shah Durrani

Afghanistan is a country where great civilizations had come together in history. During the period from the early ages till the first Afghan state, many nations established dominance in Afghanistan. Even though these nations lost their political power in Afghanistan in due course, ethnically and culturally they have continued to remain in this country. Peoples from different ethnic origins managed to preserve their identities to a large extent, but part of them have gone under the influence of dominant ethnic structures as a result of cultural interaction. In this article, the historical presence of Turkic, Iranian and other nations whom contributed to multicultural structure of Afghanistan is studied. Afghanistan is a country where stability has not been established yet due to security issues, social and economic problems. The origins of this problematical situation can be traced a long way back in history. In this study, based on the above mentioned general consent it is aimed to shed light on the political and social dynamics of Afghanistan

Keywords: Afghanistan, Turks, Nations, Dominance

* Dr., kubilayhane@hotmail.com

Giriş

Erken devirlerden başlayarak 1747 yılında Ahmed Şah Dürrani tarafından ilk Afgan devletinin kuruluşuna kadar geçen süreçte başta Türk ve İrani kavimler olmak üzere pek çok kavmin Afganistan'da hüküm sürmesi Afganistan'ın stratejik konumundan kaynaklanmıştır. Bu bağlamda Afganistan, Orta Asyalı kavimlerin Ortadoğu ya da Hindistan'a doğru genişleyen yayılma alanları içerisinde yer almıştır. Öte yandan, VII. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'dan Asya'ya ve Hindistan'a ulaşmayı amaçlayan Arap ordularının ilerleme güzergâhı da Afganistan'dan geçmiştir.

Afganistan'ın bu bağlamdaki önemini diğer bir kaynağı da tarihi "İpek Yolu"nun bu ülke topraklarından geçmesidir. Böylece Afganistan XVI. yüzyılda Hindistan ve Asya'ya ulaşan denizyolunun keşfedilmesine kadar Hindistan ve Çin'e olan coğrafi yakınlığı nedeniyle ön plana çıkmıştır. Afganistan uzun yıllar boyunca Avrupa ile Çin ve Hindistan arasında doğu-batı hattında, Asya'da ise kuzey-güney hattında ticaret ve kültür yollarının birleştiği ve dağıldığı bir kavşak ülke olmuştur.

A. İlk Devirlerden Gaznelilere Kadar Afganistan

Arkeolojik kazılarda paleolitik, mezolitik, neolitik, bronz ve demir çağlarına ait tipik eserlere rastlanan Afganistan topraklarında, kentsel yaşamın M.Ö. 3000 ile M.Ö. 2000 yılları arasında başlamış olabileceği değerlendirilmektedir (Afghanistan, A Country 4, 5). Pers hâkimiyet alanında kalan bu bölgelerle ilgili olarak Herodot Tarihi'nde geçen Sistan, Herat, Belh, Kâbil, Kandahar (ve Pencap)'a ait eski isimlerin Avesta metinleri ile kısmen örtüşmesi dikkate değerdir. (Dames 147). Herodot Tarihi'nde "Baktria", "Paktia" yer isimleri ile bu yerlerin halkları "Baktrianlar" ve Paktiyalılardan sık sık bahsedilmiştir. (84, 260 vd.)

Afganistan'da Ahameniş hâkimiyeti Cyrus tarafından M.Ö. VI. yüzyılda kurulmuş ve I. Darius tarafından güçlendirilmiştir. Bu siyasi varlık Büyük İskender'in Afganistan fetihlerine kadar hüküm sürmüştür (J.P.C.N.H 147). Büyük İskender'in Keyaniyan Devleti'ni yıkması ile Makedonyalılar Afganistan topraklarında hüküm sürmeye başlamıştır. Afganistan'daki son Yunanlı Kral Hermaeus, M.S. 45 yılına doğru Kuşanların egemenliğini kabul etmiştir. Bu döneme kadar yaklaşık iki yüz yıl, küçük Yunan prenslikleri, Yüe-Çi'lerin baskısı ile kuzeyden güneye sürülerek Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal eden Sakalar ve işgalci diğer kavimlerle beraber yaşamışlardır. Sakalar Afganistan'dan Hindistan'a Baltistan, İran'a Herat üzerinden yürümekle birlikte bugün Sistan olarak anılan o zamanki "Drangiana" bölgesini ele geçirmişlerdir (Dames 149). Sakalar ayrıca Büyük İskender'in haleflerinden bir Yunanlı prensin elindeki Baktriya'yı işgal etmişlerdir. Ancak Yüe-Çi baskısı devam edince buradan da çıkmak zorunda kalmışlardır (Ligeti 240).

Sistan (Sakastana) bölgesindeki Sakalar üzerinde önemli etkiler bırakan Parthia Krallığı, Baktria Devleti'nin kurulduğu dönemlerde Kuzey İran'da siyasi bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. Sakalar ve Kuşanlara karşı mukavemet edebilen bu devlet, Kral I. Mithridates ile M.Ö. 138 yılına doğru Hindistan'a sefer yaparak Taxila Krallığı topraklarının bir bölümünü ele geçirmiş ancak daha sonra Sakalara bırakmak zorunda kalmıştır (Dames 149). Buna rağmen Parthia Krallığı'nın Çin'deki Ming Hanedanı döneminde, bu devletin Orta Asya'yı nüfuzu altına alma politikası çerçevesinde I. yüzyılın sonunda Çin ile diplomatik ilişkiler kurmuş olduğu ve Çinlilerin Pamir ötesine geçtikleri de dikkati çekmektedir (Stein 24, 25).

Yüe-Çi'ler M.Ö. 140 yılında Kuşanların liderliğinde Baktria bölgesini ele geçirdiğinde Baktria aristokrasisi büyük oranda savaş alanında yok olmuştur (Sykes 100). Öte yandan Kuşanların Baktria bölgesini egemenlikleri altına almaları sonucu bölgenin etnik ve kültürel yapısı bu yeni katılımla daha da zenginleşmiştir (Narain 822). Yüe-Çi'lerin beş kolundan biri olan Kuşanlar, diğer Yüe-Çi prenslikleri üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra Afganistan'da bulunan rakip devletleri M.Ö. 50 ile M.S. 50 yılları arasında etkisiz hale getirmeyi başarmışlardır. Kuşanlar Parthia devletine boyun eğdirmiş ve Kâbil'i de ele geçirmişlerdir. Kuşan hâkimiyet alanı I. Kaphidies zamanında Afganistan'ı da içine alacak şekilde Parthia ülkesinden Ganj Nehri'ne kadar, kuzeyde ise Soğd ülkesine kadar genişlemiştir. Hükümdar Kanişka ve ardıllarının oluşturduğu birinci Kuşan sülalesi, hükümet merkezlerini İran topraklarında kurmuşken, Kaphidides ve hanedanı, yani ikinci Kuşan sülalesi Kâbil'in aşağı vadisi ve Taxila (Revalpindi) bölgesinde yoğunlaşmışlardır (Dames 150). Bugünkü Begram şehri ise iki bin yıl önce Kuşanlara başkentlik yapmıştır (Allan 547).

Kuşanlardan sonra Akhunlar (Büyük Heftalit Devleti) 460 yılı civarında, Hazar Denizi'nden başlayan ve doğuya doğru Kuzey Afganistan'ı da içine alan bir devlet kurmuşlardır (Rásonyi 72). Bölgenin Akhun hâkimiyetine girmesine kadar devam eden dönem, Afganistan'da İran ve Hindistan nüfuz mücadelesi dönemi olmuştur. Bu dönemde Partların etkisi tamamıyla ortadan kalkmış ve onların yerini Sasaniler almıştır. Kuşanların Afganistan'daki hâkimiyeti V. yüzyıl sonuna doğru Sasanilerle mücadele eden Akhunların bölgeyi istila etmelerine kadar sürmüştür (Dames 150).

Akhunlar her yeni zaferle Pers ülkesi topraklarına daha da yaklaşmışlardır. Horasan'da 484 yılında Sasanilere karşı zafer kazanan Akhunlar, bu devletin yıkılmasına sebep olmuşlar ve Orta Asya'da bir süper güç haline gelmişlerdir. Başkentlerini Pencikent'te kuran Akhunlar, ele geçirdikleri topraklarda kendi inanç sistemlerine aykırı olan Budizm'in yaşamasına izin vermemişlerdir (Benne 207). Bununla birlikte, Akhun

hâkimiyetine İran Şahı Hüsrev Anuşirvan'ın da katıldığı bir karşı istila ile son verilmiştir. Akhunların güçlenmesi ile etkisizleşen Kuşan beyleri ise "Şahi" ünvanı ile Müslümanların Afganistan topraklarında görülmeye başladıkları 880 yılına kadar Kâbil'de hüküm sürmeye devam etmişlerdir (Dames 150).

Arap ordularının önce 636 yılında El Kadisiye'de, ardından 642 yılında Nihavend Savaşı'nda Sasanileri yenmeleri ile İslamiyetin yayılması doğruya doğru ivme kazanmıştır. Basra Valisi Abdullah Bin Amir 650 yılında bir ordusunu Horasan'a, diğer bir ordusunu da Sasani Kralı Yazdajird'in peşinden Sistan'a doğru göndermiştir. Sasani Kralı'nın ele geçirilip öldürüldüğü bu sefer sonunda Arap orduları ilk defa Batı ve Kuzey Afganistan'ı, Baktria ve Herat'ı işgal etmişlerse de bölgede tamamen hâkimiyet kuramamışlardır (Vogelsang 176, 177).

Çin'de Tang Hanedanı'nın (618-907) hüküm sürmeye başladığı bu dönem aynı zamanda Çin siyasetinin İpek Yolu'nu kontrol altına alma gayretlerinin öne çıktığı bir dönemdir. Son Sasani Kralı Yazdajird'in oğlu Firuz, Hz. Ali döneminde (656-661) Araplara karşı Çin Devleti'nden aldığı destek ile Doğu İran'a dönerek bu bölgede hâkimiyet ilan etmiştir. Öte yandan Arap Dünyasında yaşanan siyasi kargaşalıklar nedeniyle Çinliler, Doğu İran'ın büyük bir kısmını etki alanlarına dâhil etmişlerdir. Böylelikle Araplar ve Çinliler tarihlerinde ilk defa karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak Orta Asya'da Türk kavimlerinin güçlendiği ve Çin Devleti'ne tehdit oluşturmaya başladığında Çinliler, günümüzde Afganistan sınırlarında kalan bu topraklardan geri çekilmişlerdir (Vogelsang 177, 178).

Afganistan hâkimiyetine yönelik Halife Osman dönemindeki ilk girişimden sonra Muaviye döneminde (661-680), Abdurrahman bin Samura, daha sonra 698 yılında Ubeydullah Bin Ebubekir ve 700 yılında Abdurrahman bin el-Aş'as komutasındaki ordular Kâbil'in zapt edilmesi amacıyla görevlendirilmişlerdir. Öte yandan Kâbil'in, Yakub bin Leys liderliğindeki Saffariler tarafından 871 yılına doğru sürekli olarak işgal edildiği değerlendirilmektedir (Dames 151, 152). Saffarilerin Afganistan'da güç kazanması kısa bir sürede gerçekleşmiştir. 861 yılında Sistan'daki askeri güce komuta etmeye başlayan Yakub bin Leys, 867 yılında Kirman, Şiraz ve Herat'ı ele geçirmiştir. 871 yılında ise Belh, Toharistan ve Kâbil bölgesinin yönetimi halife tarafından Yakub bin Leys'e verilmiştir (Sykes 181). Bununla birlikte, başlangıçta Arap ordularının inanç coşkusu ile kolayca elde ettiği başarıların 715 yılından sonra genel olarak daha güç kazanılır hale gelmesi, Afganistan'da VII. yüzyılda başlayan İslami yayılmanın VIII. yüzyıldan sonra yaklaşık yüz elli yıllık bir fasilaya uğramasının nedenlerinden biridir (McNeill 338). Ayrıca, İran Platosu, Orta Asya ve

Hindistan Alt Kıtası arasında bu üç istikamete bağlantı sağlayan stratejik özelliği ile Kâbil Vadisi, yükselen İslamiyet dalgasına karşı uzun yıllar direniş merkezi olmuştur (Vogelsang 177, 182).

Bu dönemde Orta Asya kökenli kavimlerin Afganistan'daki hâkimiyetlerinin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle Kuşanlar uzun süren hâkimiyetleri sayesinde bölgede kalıcı kültürel izler bırakmayı başarmışlardır. Ayrıca Afganistan toprakları bu zaman diliminde Türk soylu kavimler ile İrani kavimler arasında bir mücadele ve hâkimiyet sahası olmuştur. Öte yandan Çinlilerin Batıya doğru yayılma eğilimlerinin kısmen gerçeğe dönüştüğü bu dönemde onları bu politikalarından uzaklaştıran bir Türk faktörünün olduğu da dikkat çekmektedir. Zira Orta Asya'da VI. yüzyılda kurulan Göktürk Kağanlığı nedeniyle Çinlilerin topraklarını batıya doğru genişletmekten ziyade ülkelerinin güvenliğine yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. İslam ordularının VII. ve VIII. yüzyıllarda Afganistan üzerinden Orta Asya'ya yayılma çabaları da Çin'deki Tang Hanedanının politikalarını olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda Çinlilerin Orta Asya'da İslam ordularına karşı 751 yılındaki Talas Savaşı'nda aldıkları yenilgi de bir dönüm noktası olmuştur.

B. Gaznelilerden Babürlülere Kadar Afganistan

Saffarilerin Sistan ve Horasan üzerinde Tahiri sülalesi ile giriştikleri hâkimiyet mücadelesi, Saffari hükümdarı Amr'ın Belh bölgesinde 900 yılında Samani hükümdarı İsmail'e mağlup olmasına kadar devam etmiştir. İran ve Horasan bölgesinde sona eren Saffari hâkimiyeti yalnız Sistan bölgesi ile sınırlı hale gelmiş, böylelikle Samani hâkimiyeti başlamıştır. Devletlerine farklı kaynaklarda farklı sınırlar çizilen Samanilerin, Afganistan'daki hâkimiyet alanı ise yine belirsizlik arz etmektedir (Dames 152). Özellikle bu devletin zayıfladığı ve toprakları üzerinde otoritesinin azaldığı dönemde bazı Türk aileleri ve komutanlarının kendi yaşadıkları bölgelerde nüfuz kazanarak hâkimiyet kurdukları görülmektedir (Merçil 479). Bu askerlerden biri ve Samani ordusunun başkomutanı olan Alp Tigin ile Vezir Ebu Ali Muhammed Balami, Samani tahtına kendi adaylarını çıkarmak için 961 yılında ittifak yapmışlar, ancak planlanan bu girişim başarısız olunca Alp Tigin Gazne'ye çekilmek zorunda kalmıştır (Frye 164, 165).

Alp Tigin'in Samani Hükümdarı Abdülmelik'in halefi Al-Mansur'a isyanı ve peşinden gelişen olaylar Gazne'de bir Türk devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Yerel Lavik hanedanı idaresine son veren Alp Tigin daha sonra Zabilistan vilayetini de ele geçirmek suretiyle müstakil bir devletin ilk temellerini atmıştır. Alp Tigin'den sonra oğlu İshak (Ebu İshak İbrahim, 963-965) iktidarı devralmıştır. İshak'tan sonra da Alp Tigin'in iki

kölesinin Gazne devletinin oluşmasında belirleyici roller üstlendikleri görülmektedir. Bu bağlamda Bilge Tigin'den sonra iktidara gelen Gazneliler Hanedanı'nın asıl kurucusu Sebük Tigin, Samanilerin otoritesini tanımakla birlikte kendi adına para bastırması, Zamin-Davar, Gor ve Zabilistan, bölgesinde güçlü bir otorite tesis etmiştir. Afganistan'da böylelikle egemenlik kuran Sebük Tigin, Gazne'yi işgal eden ve Kâbil bölgesinde hâkimiyet kurmaya çalışan Pencab Racası Jaipal'a karşı başlattığı mücadele sonunda 988 yılında Kabil ve civarını kendi hâkimiyet alanına katmıştır. Ayrıca Samani hükümdarı Nuh tarafından Sebük Tigin'e 994 yılında Horasan'ın yönetimi de verilmiştir (Dames 152; Sykes 187).

Nasıruddin adıyla da anılan Sebük Tigin 997 yılının Ağustos ya da Eylül ayında vefat edince yerine, sağlığında veliaht tayin ettiği oğlu İsmail geçmiştir. Ancak İsmail'in başarısız yönetimi nedeniyle Gazneli Devlet idaresi zor günler geçirmiştir. Buna rağmen İsmail'in kardeşi Mahmud (Seyfuddevle) ile uzlaşmaya yanaşmaması Mahmud'u tedbir almaya sevk etmiştir. Mahmud Belh'ten hareketle Gazne yakınlarına gelmiş ve çıkan savaşta kardeşini yenerek 999 yılında Gazneli Devleti'nin yönetimine sahip olmuştur (El Utbî 85, 88-92,104; Dames 152).

Tahta çıkışını bir elçi ile Samani hükümdarı II. Mansur'a bildiren Sultan Mahmud ayrıca Horasan'ın kendisine verilmesini istemiştir. Bu isteği kabul edilmeyince, Samanilerin Horasan emiri olarak atamış oldukları Beytüzün ve onun mütteliklerinin birleşik ordusunu 999 yılında yenilgiye uğratmış ve Horasan'ı almıştır. Daha sonra Halife El Kadir Billah'a elçi göndermek suretiyle zaferini bildirmiştir. Samanilerin aksine halifeyi tanımış olduğu için, bu girişimin sonucu olarak halife tarafından Mahmud'a "Velî Emirü'l Mümînin" ile "Yemînü'd Devle ve Emîrü'l Mille" unvanları verilmiştir (Merçil 481, 482).

Böylelikle Gazneliler Afganistan merkez olmak üzere Samani Devleti'nin batı bölümüne sahip olmuşlardır. Sultan Mahmud döneminde Gazneli Devleti en geniş sınırlara ulaşmıştır (Walsh 139). Mahmud döneminde devletin toprakları, merkezi bölümde Afganistan, doğuda Pencab, kuzeyde Amu Derya'nın güneyi ve kısmen nehrin ötesini, batıda Horasan dâhil Irak ve Taberistan'ın bazı bölümlerini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Mahmud'un Afganistan'daki hâkimiyeti esnasında, Sistan, Gor ve Süleyman Dağları bölgesindeki Afgan kabilelerinin yerel hanedanları Gaznelilere tabi olarak kendi topraklarında egemenliklerini sürdürmüşlerdir (Dames 153). Samani Devleti'nin gücünü kaybetmesi ve yıkılmasından sonra Afganistan'da Gaznelilerin yükselişi, bu devleti Orta Asya'da önemli bir siyasi aktör haline getirmiştir (Frenkel 166). Mahmud'un 1030 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu Muhammed kardeşi Mesud tarafından çok

geçmeden iktidardan uzaklaştırılmıştır. Gaznelilerde Mesud'un hükümdarlık yılları babası Mahmud'un fütuhât ve zaferlerinin aksine çalkantılarla ve yenilgilerle dolu bir dönem olmuştur (Dames 154).

Öte yandan, Samaniler döneminde Selçuk Bey'in liderliğinde askeri bir güç haline gelen Selçuklular, Buhara'yı ele geçiren Karahanlı Buğra Han'a karşı Samani Emiri II. Nuh'a yardım etmişler ve siyasi varlıklarını pekiştirmişlerdir (Merçil 481, 482). Bu coğrafyada siyasi bir varlık olarak tarih sahnesine çıkan Selçuklular, 1040 yılında Dandanakan'da Tuğrul Bey'in liderliğinde, Sultan Mesud komutasındaki Gazneli Ordusunu mağlup etmişlerdir. Bu savaş sonunda Horasan ve batıdaki topraklarını kaybeden Gazneliler nisbeten bir gerileme sürecine girmişlerdir. (Dames 154). İran ve Orta Asya'da toprak kaybeden Gazneliler aynı zamanda bölgedeki nüfuzlarını da yitirmeye başlamışlardır (Walsh 139).

Selçuklular bu dönemde, Davud (Çağrı Bey) ve oğlu Alparslan'ın yaptığı fütuhâtlarla Toharistan, Gazne toprakları ve Zamindavar bölgesinden geçmek suretiyle Sistan'ı işgal etmişlerse de Humar ve Bust'te yapılan savaşta yenilmişlerdir. Mesud'un oğlu İbrahim döneminde Gazneliler ile Selçuklular arasında barış yapılmış ve İbrahim'in oğlu III. Mesud, Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın kızı ile evlendirilmek suretiyle Selçuklularla sihriyet tesis edilmiştir (Dames 154).

Gazneliler Hindistan'a ilk defa İslamiyet'i götürmeleri ile dikkati çekerler. Böylelikle bu Türk devleti Arap Ordularının Afganistan'a getirdiği emaneti bir adım daha ileri taşırlarken Müslüman ülkelerin sınırlarını da genişletmişlerdir. Gazneli Mahmud döneminde Hindistan'a başlayan akınlar, güney bölgesi hariç Hindistan'ın üç yüz yıllık Müslüman fetih sürecinin ilk kıvılcımı olmuştur (Mcneill 375, 376). Gazneli Devleti merkezinin Hindistan'ın fethi bakımından stratejik öneme sahip Gazne şehri olması, Gaznelilere böyle bir tarihsel görev yüklemiş, Mahmud ise Hindistan'a sefer yapan ilk Müslüman Türk fatih olmuştur (Rásonyi 162)

İbrahim'den sonra başa geçen III. Mesud döneminde (1099-1115), Selçuklularla yapılmış olan barış nedeniyle kuzey ve batıda emniyet sağlayan Gazneliler, bir Hindistan seferinde Ganj Nehri'ne kadar ilerlemişlerdir. Ancak Selçuklu tabiyetini kabul eden Bahram döneminde (1117-1152) Guz Türkmenlerinin kuzeyden ve Gor kabilelerinin de güneyden tehditleri başlamıştır. Taciklerin bir kolu olan Gorlar ile Bahram Şah'ın uzun süren mücadelesi Gaznelilerin aleyhine sonuçlanmış ve Gazne Gor beyi Alaaddin tarafından ele geçirilmiştir. Bahram Şah'tan sonra oğlu Hüsrev Şah Pencap'ta hüküm sürmüş, 1159 yılında Lahor'da yerine geçen oğlu Hüsrev Malik ise Gorların Gazneli Devleti'ne son verdikleri 1187 yılına kadar hükümdarlığını devam ettirmiştir (Dames 155, 156).

Ancak Gorların Afganistan Platosu'nda kurmuş oldukları hâkimiyet de uzun sürmemiştir. İmparatorluğun sınırlarını genişleten Şemseddin (Gıyaseddin) Muhammed ve Şahabeddin (Muiziddin) Muhammed dönemlerinden sonra imparatorluk iktidarı, birbirleri ile güç mücadelesi veren kabileler arasında bölüşülmüş ve Gor İmparatorluğu kuzeyden gelen baskılara karşı koyamamıştır. Muiziddin liderliğindeki Gor Ordusu 1204 yılında Harzemşahlılar ve Karahıtayların müşterek ordusuna karşı yapmış olduğu savaşta yenilmiş ve Muiziddin'in ölümünden sonra Gazne, Taceddin Yalduz, Kutbeddin Aybeg, Nasreddin Kubaça ve Şemseddin İl-Tutmuş gibi Gor Ordusunda görevli Türk Komutanlara kalmıştır (Vogelsang 201, 202; Dames 156).

Taceddin Yalduz Gazne'de dokuz yıl hüküm sürmüş, etki alanını Herat ve Gor'a kadar genişletmiştir. Bununla birlikte Yalduz, Hindistan'da hüküm süren İl-Tutmuş ile 1215 yılında Karnal yakınlarında Triaori denilen mevkiye yaptığı savaşı kaybetmiş ve öldürülmüştür. Hindistan'da güçlü olmasına ve Yalduz'u mağlup etmesine rağmen İl-Tutmuş Gazne'yi kuzeyden gelen saldırılara karşı koruyamayınca, bu şehir 1215 yılında Harzemşah Alaaddin Muhammed tarafından ele geçirilmiş ve Gor dönemi Afganistan'da tamamen kapanmıştır (Dames 156).

Harzemşahlar, Alaaddin'in 1215-1216 yıllarındaki Kıpçak seferi esnasında ilk kez karşı karşıya geldikleri Moğollarla siyasi ve ticari ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Ancak bu dönemde yaşanan bir olay ilişkileri gölgelemiştir. Moğollar tarafından Harzemşahlara gönderilen elçilik heyetinin ardından gelen ticaret kervanına mensup kişilerin, Otrar şehrinin valisi İnalçuk tarafından casusluk suçlaması ile tutuklanması ve mallarına el konulması iki ülkeyi savaşa sürüklemiştir (Köprülü 274). Moğollarla yapılan savaşta yenilen ve 1220 yılında vefat eden Alaaddin'den sonra Gazne ve havalisinde hüküm süren Celaleddin Mengübert, Gorların da desteği ile Moğol ilerlemesine karşı koymaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Farvan'da Moğollara karşı bir zafer kazanmasına rağmen Cengiz Han'ın Bamyan ve Hindukuş civarından geçmesi üzerine İndüs bölgesine çekilmiştir. İndüs bölgesi Nilab geçidi civarında Moğollarla yaptığı savaşı kaybeden Celaleddin, Afganistan topraklarından uzaklaşmıştır. Gazne ise Cengiz Han'ın oğlu Ögedey tarafından zapt edilmiştir (Dames 156).

Cengiz Han, Afganistan'ı terk etmeden önce Hindukuş Dağlarının kuzeydoğusunda, bir süre de Kâbil civarında ordugâh kurmuştur. Bu dönemde Cengiz Han Afganistan'daki Moğol hâkimiyetini pekiştirmiş ve daha sonra kuzeye doğru hareketle Amu Derya'yı geçerek Afganistan topraklarından ayrılmıştır (Ligeti 123, 124). Bu dönemde Moğolların Afganistan'daki yayılmaları devam etmiş, Herat 1222 yılında Cengiz'in oğlu

Tulı tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra Tulı, tüm Sistan bölgesine hâkim olurken, Sistan Melikleri hanedanını ortadan kaldırmıştır. Ögedey ise Gazne'yi aldıktan sonra Gor topraklarına hâkim olmuştur. Gor Hanedanlığının da sona erdirildiği bu yayılmalarda Hazara dağlarına Moğol iskânı başlamıştır. Ögedey'in ölümü ve Moğol İmparatorluğunun bölünmesi üzerine Afganistan, Tulı sülalesinin Fars İlhanlılarına verilmiştir (Dames 157).

Moğollardan sonra 1245-1389 yılları arasında Doğu Horasan ve Kuzey Afganistan'da hâkimiyet kuran ve bir Gor prensesi ile evlenmesi nedeniyle Gor Hanedanını sürdürdüğü kabul edilen Kert Hanedanının kurucusu Şemseddin Muhammed, Herat Bölgesinde 1245 yılında kendini melik ilan etmiştir. Mengü Han, ülkesinin idaresinde yaptığı düzenleme ile 1251 yılında Şemseddin Muhammed'e Herat, Sistan ve Belh bölgesi ile buradan Hindistan'a kadar olan toprakların idaresi görevini vermiş ve onu vali tayin etmiştir (Bosworth 263; Haig 596).

Kert Hanedanının son yıllarında 1332-1370 yılları arasında hüküm süren Muizüddin, Maverâünnehir Emiri Kazgan ile mücadelesinde başarılı olamayınca Herat'a çekilmiş ve Kazgan'ın egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gıyaseddin Pir Ali 1380 yılında bu tâbiyeti kabul etmeyerek Emir Timur ile mücadele etmeyi tercih etmiş, Herat'ın iyi tahkim edilmiş olmasına güvenerek, Herat'ı çepeçevre kuşatmış olan Timur'a karşı savaşmayı göze almıştır. Ancak Timur Ordusunun hücumları ile Herat Kalesi düşmüş ve Gıyaseddin yenilgiyi kabul etmiştir. Timur'un bağışlamasıyla Herat şehrini ve kendi sınırlı egemenliğini kurtarmış olsa da Gıyaseddin 1383 yılında Gor askerlerinin başlattığı bir isyanda öldürülmüş ve Timur Herat'ı tekrar ele geçirmiştir. Bu olay ile Kert Hanedanı sona ermiş ve XVIII. yüzyıla kadar Afganistan'da başka yerli hanedan hâkimiyeti olmamıştır (Dames 158; Şami 99-101).

Timur'un Herat'ı almasından sonra Sistan tahrip edilmiş ve son dönemlerde önemi artan Kâbil ile Kandahar ele geçirilmiştir. Böylelikle Timurlu Devleti'nin bir parçası haline gelen Afganistan topraklarını, merkezi Herat olmak üzere Horasan'ı oğlu Şahruh'a, Kâbil, Gazne ve Kandahar'ı torunu Pir Muhammed'e bırakan Timur başkentine dönmüş ve 1405 yılında ölmüştür. Kâbil-Gazne-Kandahar'da hüküm süren Pir Muhammed'in öldürülmesi üzerine 1409 yılında Afgan topraklarının hükümdarı olan Şahruh 1447 yılına kadar hüküm sürmüştür ve yerine oğlu Uluğ Bey geçmiştir. Uluğ Bey ise oğlu Abdülatif tarafından hazırlanan bir komplo sonucu 1449 yılında öldürülmüştür. Ancak Abdülatif'in hükümdarlığı da uzun sürmemiştir. Yerine Abdullah geçmiş ve ondan sonra hükümdar olan Babur Mirza 1456 yılına kadar idareyi elinde tutmuştur (Dames 158, 159; Bouvat 1979: 287; Bouvat 1986: 28, 29).

Herat Timurlu Hanedanı egemenliğinde mamur bir şehir haline getirilmiştir. Burayı devletin merkezi haline getirmeyi amaçlayan Şahruh, şehrin imarı için önemli çalışmalar yapmış, hastane, medrese, hankâh inşa ettirmiştir (Aka 118-121). Timurluların Afganistan'daki diğer bir etkisi de siyasi niteliklidir. Önceleri dağınık olarak yaşayan ve Afganistan'da hüküm süren devletlerin ordularında paralı askerlik yapan Afganlar, Timur'un etkisi ile Delhi Sultanlığının zayıflamasından sonra kendilerini göstermeye başlamışlardır. Bu dönemde başta Devlet Han Lodi ve Lodi sülalesinin diğer birçok bireyi Delhi Sultanlığında önemli mevkiler ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte Delhi Sultanlığı yapan Bahrut ve İbrahim gibi Lodi sülalesi mensupları, Delhi sultanlığını çok uzun süre yaşatmayı başaramamışlar, Babür'ün saldırısı karşısında boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Böylelikle Delhi Sultanlığı da yıkılmıştır (Dames 139).

Afganistan tarihinin X. yüzyılın sonundan itibaren başlayan döneminde Afganistan'daki Türk liderlerin kurulmasını sağladığı Gazneliler Devleti'nin ön plana çıktığı ve bu yeni devletin Afganistan'da hâkimiyet kuran her siyasi otorite gibi gücünü pekiştirdikten sonra Hindistan'a yöneldiği görülmektedir. XI. yüzyılda ise Afganistan topraklarında iki Türk soylu devlet karşı karşıya gelmiş ve Selçuklular Dandanakan'da Gaznelilere karşı zafer kazanmışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda ise Orta Asyalı kavimler ile İranî kavimler geçmişte olduğu gibi Afganistan'daki hâkimiyet sağlama mücadelelerine devam etmişlerdir. Öte yandan bazı Afgan kabilelerinin XV. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlamaları bu topraklarda yeni bir siyasi varlığın ortaya çıkacağı ve Afganistan'ın geleceğinde söz sahibi olacağının ilk işareti niteliğindedir.

C. Siyasi Birlik Öncesinde Afganistan

Babur Mirza'dan sonra hükümdar olan Abu Said zamanında Hüseyin Baykara'nın Afganistan topraklarına egemen olma mücadelesi başlamış ve 1506 yılına kadar Herat merkez olmak üzere Horasan, Sistan, Gor ve Zamindivar'da hâkimiyetini devam ettirmiştir. Kâbil, İlhanlılar soyundan Mukim Argun hâkimiyetine geçmesinden kısa bir süre sonra Maverâünnehir'i terk etmek zorunda kalan Babür tarafından 1505 yılında zapt edilmiş ve Nadir Şah'ın şehri ele geçirmesine kadar 200 yıldan fazla bir süre Babür Hanedanı tarafından yönetilmiştir (Dames 159).

İlhanlı Hanedanı'ndan Zu'l-Nun Argun'un Gor, Sistan, Kandahar, Zamindavar bölgelerindeki kısmi egemenliği de Özbeklerle yapılan ilk muharebede ölmesi ile sona ermiştir. Özbek Şeybani Han 1507 yılında Herat'ı ele geçirmiş ancak Kandahar'ı almak için Argun'un oğulları Mukim ve Şah Bey ile birlikte Babür'e karşı giriştiği savaşta yenilmiştir. Daha sonra şehri almayı başarmış ve Argun Hanedanına son vermiştir. Bu dönemde

Safevi hükümdarı Şah İsmail doğuya doğru ilerleyerek Horasan'ı ele geçirmiş, Safevilere yenilen Şeybani Han Merv yakınlarında öldürülmüştür. Herat'ın da kontrolünü ele geçirmiş olan Şah İsmail, Babür ile ittifak yapmıştır (Dames 159). Şah İsmail 1511 yılı kış aylarında Babür'a bir dostluk ve askeri yardım teklifi yapmıştır. Babür bu teklifi kabul etmiş ve Şah İsmail'e bir iyi niyet elçisi göndererek Safevilerden askeri destek istemiştir. (Babur Nama: Journal of Emperor Babur 197, 198). Asya'nın güneyinde dönemin iki önemli gücü arasında oluşturulacak bir ittifak için böylelikle ilk adımlar atılmıştır.

Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in Babür ile ittifak yapmasında, bir yandan batıda Osmanlı Devleti, diğer yandan doğuda Özbekler gibi iki güçlü devlet arasında kalmış olmasının etkisi büyüktür (Yazıcı 277). Asıl önemli etken ise Babür ve Şah İsmail'in Orta Asya'nın bir bölümünü ele geçirme amaçlarıdır. Bu ittifak nedeniyle Şah İsmail'in Babür'e askeri ve maddi yardım yaptığı, karşılığında ise Babür'ün Safevilerin kendi üzerindeki hâkimiyetini tanıdığı ve kısmen onların kültürünü kabul ettiği görülmektedir (Gupta 34).

Şah İsmail'in 1510 yılında Merv'de Şeybani Han'ı yenmesi ve onu öldürmesi, ata topraklarını ele geçirmesi için Babür'e yeni bir fırsat sağlamıştır. Nitekim 1511 yılında Semerkant bölgesi Babür tarafından işgal edilmiştir (Harrison ve Hardy 847, 848). Ancak Maverâünnehir bölgesinde Babür ile Emir Ahmed İsfahani (Nacm-i Sani) komutasındaki Babür ve Şah İsmail kuvvetlerinden oluşan müşterek ordu, Buhara yakınlarındaki Gücdüvan'da (Gacdevan) 1512 yılında Özbeklerle yaptığı savaşta ağır bir yenilgi almıştır. İki müttefik gücün bu harekâta başarısız olması Özbeklerin Horasan bölgesini tekrar ele geçirmelerine imkân sağlamıştır (Yazıcı 276).

Şah İsmail ile yaptığı ittifak sonucu Afganistan'da sahip olduğu topraklardaki hâkimiyetini güvende gören Babür'ün, Kâbil'in idaresini kardeşi Naşir Mirza'ya bırakarak Orta Asya'da kendisine miras kalmış toprakları tekrar ele geçirme çabası Buhara yakınlarında 1512 yılında uğradığı yenilgi ile sona ermiştir. Böylelikle Babür, Kâbil'e geri dönmek zorunda kalmıştır (Dames 160). Kâbil'e dönene kadar iki yıl kadar Hisar'da ve Kunduz bölgelerinde kalan Babür'ün hâlâ ata topraklarını ele geçirme ümidi taşıdığı görülmektedir. Ancak ittifak içinde olduğu Şah İsmail'in 1514 yılında Çaldıran'da Osmanlı Ordusuna yenilmesi üzerine ümitlerini yitirmiştir (Babur 96-98). Böylelikle Şah İsmail'in yenilgisi Babür ve Hindistan'ın kaderine tesir etmiştir. Zira Babür bu dönemden sonra gayretlerini Hindistan topraklarının ele geçirilmesi üzerine yoğunlaştırmıştır.

Babür'ün Hindistan seferlerinin 1519 yılından sonra etkili olduğu görülmektedir. 1520 yılındaki üçüncü Hindistan seferinde Siyal Kût ve

Seyidpûr'a kadar ulaşılmış, 1522 yılında Afganistan'da Kandahar'ın alınması sayesinde Babür özellikle 1524 yılından itibaren Hindistan'a daha rahat seferler yapmaya başlamış ve aynı yıl Lahor'u ele geçirmiştir. Babür, 1526 yılında da Delhi ile Agra'yı hâkimiyet alanına katmıştır (Babur 99-101, 106). Böylelikle Babür hâkimiyetinin ağırlık merkezi zamanla Hindistan'a kaymış ancak Kâbil Hind-Türk İmparatorluğu içerisinde kalmıştır. Bu dönemde Herat ve Sistan İran etkisinde kalmış, Kandahar ise Hind-Türk İmparatorluğu ve Safeviler arasında sürekli el değiştirmiştir. Bedeşan'da Babür tarafından atanmış Süleyman Mirza'nın özerk hâkimiyeti ortaya çıkmış, Şeybaniler de Afgan topraklarında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde ayrıca yoğun kabile göçleri yaşanmıştır. Afgan kabilelerinden Yusufzaylar yaşadıkları dağlardan inerek Peşaver Vadisi'ne, Lohaniler ve diğer bazı Afgan kabileleri ise Peşaver, Bannu ve Kohat vadilerine, Beluci kabileler ise İndüs Havzası'na göç etmişlerdir. Babür 1530 yılında ölünce Hind-Türk İmparatoru olarak yerine oğlu Humayun geçmiştir. Kardeşleri Kamran, Hindal ve Askari ise imparatorluğun çeşitli yerlerinde valilik yapmak suretiyle yönetime katılmışlardır. Bu dönemde Kandahar'ın hâkimiyeti üzerinde Safeviler ile anlaşmazlık yaşanmış ve şehir iki taraf arasında sürekli el değiştirmiştir. Bir süre sonra Hindistan'daki hükümdarlığını kaybeden Humayun Safevilere sığınmış, ancak 1553 yılında kardeşi Kamran'a üstünlük sağlayarak Kâbil ve Kandahar bölgesinde hâkimiyet kurmuştur (Dames 160).

Humayun, 1555 yılında yeniden ele geçirdiği Delhi'de, bir kaza sonucu 1556 yılında hayatını kaybetmiştir (Digby 576). Yerine geçen oğlu Ekber Hindistan'daki hâkimiyet alanını genişletmeye çalışırken, Tahmasb liderliğindeki Safeviler 1558 yılında Kandahar'ı yeniden ele geçirmişlerdir. Bundan sonra şehir otuz sekiz yıl boyunca Safevi idaresinde kalmıştır. Kandahar 1594 yılında Abbas'ın hükümdarlığı zamanında Safeviler tarafından Babürlülere iade edilmiş, ancak iki devlet arasında sorun olmaya devam etmiştir. Kandahar II. Abbas döneminde 1648 yılında geri alınmış ve bu tarihten sonra Şah Cihan ve Evrengzib zamanında teşebbüs edilse de bir daha şehirde Hind-Türk İmparatorluğu hâkimiyeti kurulamamıştır (Dames 160, 161).

Safeviler ve Babür'ün kurduğu Hind-Türk İmparatorluğu arasında, güney Afganistan'da Kandahar üzerindeki hâkimiyet mücadelesinin, iki devlet açısından bazı önemli nedenlere dayandığı görülmektedir. Safevi Devleti için Kandahar tarihsel topraklarının bir parçasıdır. Stratejik öneminin yanı sıra Orta Asya ile irtibatlı kervan yollarının geçtiği büyük bir ticari merkez olan Kandahar, Delhi Türk İmparatorluğu açısından ise güvenlik mülahazaları bakımından önemli bir mevki olarak görülmüştür (Hussain 19).

Safevilerin ve Hind-Türk İmparatorluğu'nun Afgan topraklarında mücadelesi döneminde Afgan kabileleri Abdaliler ve Galzaylar güçlenmeye başlamışlardır. Afgan kabilelerinin güç kazanmalarındaki diğer bir etken de Moğollara karşı mücadele etmiş olan Taciklerin zayıflamasıdır. Bu kabileler yaşadıkları dağları bırakarak Kandahar ve Zamindivar'ın bitek ovaları ile Tarnak ve Argandab vadilerine yayılmışlardır. Hind-Türk İmparatorluğunun Kâbil'deki zayıf egemenliği devam ederken Abdaliler, Safevi Şah Abbas tarafından sağlanan ayrıcalıklarla bir hanedan haline gelmişler ve Sadozaylar olarak anılmaya başlamışlardır. Ancak bir kısmı daha sonra Herat bölgesine geçince Kandahar bölgesinde Galzayların etkisi artmıştır (Dames 161).

Kendilerini “Galçaylar” olarak da adlandıran ve Şah Hüseyin adlı bir Türk (ya da Tacik)'ün oğlu Galzoe ile Afganların atası Kays'ın ikinci oğlu Batan'ın soyundan olan Bibi Mato'dan geldiklerine inanan¹ Galzaylar, Afganistan'daki Safevi hanedanını sona erdirmeye çabaları ile tarihe geçmişlerdir. (Clements 94). Safevilerin Kandahar valiliğini yapan Gürcü Gurgin Han'ı ve maiyetini 1709 yılında Kandahar yakınlarındaki kır evinde bir yemek daveti esnasında öldürerek Kandahar'ı ele geçiren ve Galzayların Hotaki Hanedanı'nı kuran Mir Vays, bir Afgan devletinin kurulması yolunda ilk girişimi gerçekleştirmiştir. Galzay lideri Mir Vays'ın oğlu Mahmud ise Safevi Devleti güç yitirmeye başladığı dönemde İran'ı ele geçirmiş ve İran Şahı olmuştur. Ancak Afşar Türklerinden Nadir Kuli Han (Nadir Şah Afşar)'ın liderlik ettiği savaşlar sonucu Galzaylar kesin olarak yenilerek İran topraklarını terk etmişlerdir. Nadir Şah daha sonra Kandahar'ı ele geçirecek bölgedeki Galzaylar hâkimiyetine tamamıyla son vermiş, Galzaylar ise Hind-Türk hükümdarına bağlı bulunan Kâbil'e sığınmak durumunda kalmışlardır (Malleson 225, 226; Dames 161, 162).

Mir Vays liderliğinde Galzaylar tarafından Kandahar'da ulusal Afgan hükümeti kurulması yönünde atılan ilk adım yanlış bir stratejiye kurban gitmiştir. Hotaki Hanedanı, Kandahar ve bölgesinde iktidarlarını güçlendirmek yerine ciddi bir hata yaparak İran'da egemenlik kurmaya niyetlenmişlerdir. Bununla da kalmayıp hâkimiyet merkezlerini Kandahar'dan İran'ın kalbine taşımışlardır. Böylelikle kendi topraklarından uzaklaşan Hotaki Hanedanı İran'daki hâkimiyetini sekiz yıldan (1722-1730) fazla sürdürememiştir (Ali 18).

Nadir Şah, 10 Mayıs 1738 yılında başlattığı seferde Gurkanlı Baki Han'ın çekilmesi nedeniyle savaşmadan Gazne'yi ele geçirmiştir. Kâbil

¹ Ancak Percy Sykes, A History of Afghanistan adlı eserinde, Afganların kayıp Yahudi kabilelerinden biri olduğu çerçevesinde gelişen bu köken izahatına eleştirel bakmakta ve bu aidiyet yaklaşımının daha çok edebi bir temelden kaynaklandığını savunmaktadır (13).

yakınlarında kontrol ve güvenliği sağlamak, Bamyan ve Gurbend ile Hazaracat bölgelerinde bir kısım yerlerin alınması için kuvvet sevk eden Nadir Şah Afşar, Kâbil'i ise altı haftalık bir muhasara ardından teslim almıştır. Kâbil'in ardından Celalabad ile Peşaver şehirlerini de ele geçirmiş ve Hindistan içlerine ilerlemiştir (Bayur 7-9).

Kâbil'in Nadir Şah tarafından ele geçirilmesi sonucunda bu bölgede zaten zayıflamış olan Hind-Türk İmparatorluğunun hâkimiyeti sona ermiştir. Kâbil, Nadir Şah'ın bölgedeki hâkimiyetinin merkezi olmakla beraber onun Hindistan seferleri için de bir üs olarak kullanılmıştır. Nadir Şah Afganistan'da Galzaylara karşı bir politika takip etmekle birlikte diğer Afgan kabileleri ve özellikle Abdalilerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Afganlardan teşkil ettiği ordusunda özellikle Abdaliler özel bir konuma sahip olmuşlardır (Dames 162). Böylelikle siyasi ve askeri olarak güçlenen Ahmet Şah liderliğindeki Abdaliler, Nadir Şah'ın ölümüyle beklenmedik bir fırsat yakalamışlardır. Nadir Şah'ın Abdali askerlerin korumasına emanet ettiği ancak öldürülmesi üzerine Ahmed Şah tarafından el konulan devlet hazinesi ise ilk Afgan devletinin kurulmasına katkı sağlamıştır. Zira bu maddi kaynak, siyasi nüfuz sağlama yolunda diğer Afgan ve Beluci kabilelerinin Abdaliler safına çekilmesinde önemli bir işlev görmüştür (Bellew 21, 22).

Afgan kabilelerinin XV. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlamasını ilk Afgan devletine giden sürecin başlangıcı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak uzun yıllara yayılan bu sürece etki eden diğer önemli bir olguyu da göz ardı etmemek gerekir. Zira Afganistan'da bu döneme kadar hiçbir siyasi güç ülke genelinde ve uzun süre hâkimiyet kuramamıştır. Bu durum, Afganistan'da sağlanan siyasi bir hâkimiyeti devam ettirmenin zorluğuna ve ülkedeki siyasi zeminin ne kadar kaygan olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, siyasi ve kültürel olarak Afganistan'da birçok etki bırakmış olsalar da söz konusu kavimlerin bu ülkedeki siyasi hâkimiyet iddiaları XVIII. yüzyılda sona erecek ve Afgan kabilelerinin siyasi otorite kurma çabaları ön plana çıkacaktır.

D. Sonuç

Afganistan'da hâkimiyet mücadeleleri Nadir Şah Afşar'ın zuhuruna kadar devam etmiştir. Nadir Şah Afşar'ın Afganistan'daki hâkimiyeti ise belki de bu ülkenin geleceğini belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Zira Abdaliler Nadir Şah Afşar döneminde elde ettikleri nüfuzlarını Ahmed Şah Dürrani ile siyasi bir güce dönüştüreceklerdir. Böylelikle XVIII. yüzyıla kadar başka kavimlerin egemenliğinde kalan Afganistan halkı tarihi bir dönüm noktasından geçerek 1747 yılında ilk Afgan devletinin kuruluşuna tanıklık edecektir.

Ancak bir Afgan devletinin kurulmuş olması hâkimiyet mücadelelerini sona erdirmeyecektir. Afganistan'da daha önce farklı kavimlerin sürdürdüğü hâkimiyet mücadelesi yeni dönemde yerini hanedan kavgalarına bırakmıştır. Öte yandan Afganistan'da bu denli çok kavim tarafından egemenlik kurulmuş olması ve katmanlaşan hâkimiyet devreleri, başlıca iki önemli açıdan bu ülkeyi etkilemiştir. Bir yandan Türkler, Makedonyalılar, İranlılar gibi birçok milletin temsilcilerinin yerli halk haline gelmesiyle ülke kültürel bir zenginliğe sahip olurken diğer yandan bu unsurların toplumsal bilinçlerine kazınan mezhep farklılıklarına dayanan kavmî aidiyet ve müstakil hareket etme eğilimleri, ülkenin siyasi istikrarsızlığına önemli ölçüde etki etmiştir. Bu gerçeklik günümüz Afganistan meselelerinde de sık sık ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afghanistan, A Country Study*. Ed. Richard F. Nyrop ve Donald M. Seekings. 1986. Web. 07.02.2012.
- AKA, İsmail. *Timur ve Devleti*. 2. Baskı. Ankara: TTK, 2000.
- ALI, Mohammed. *The Afghans*. 3. Baskı. Kabul: The Punjab Educational Press, 1969.
- ALLAN Nigel J. R. "Defining Place and People of Afghanistan." *Post-Soviet Geography and Economics*, Vol. 42. No. 8, 2001.
- Babur Nama: Journal of Emperor Babur*. Preface, (Introduction, verses in the text and appendices by Dilip Hiro), India: Penguin Classics, 2006.
- BABUR, Gazi Zahîreddin Muhammed. *Baburnâme (Vekayi)*. Çev. Reşit Rahmeti Arat. 1. Baskı, İstanbul: Kabcacı, 2006.
- BAYUR, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*. 3. Cilt. Ankara: TTK, 1987.
- BELLEW, H.W. *Afghanistan and Afghans*. London: Gilbert and Rivington, 1879.
- BENNE, Melissa. "Huns." *Encyclopedia of World History*. 1.Cilt. Ed. Marsha E. Ackermann vd. New York: Infobase, Ed. Marsha E. Ackermann vd., 2008.
- BOSWORTH, Clifford Edmund. *The New Islamic Dynasties*. Great Britain: Edinburgh University Press, 2004.
- BOUVAT, L. "Şahruh Mirza." *İslam Ansiklopedisi*. 2. Baskı. Cilt 11. MEB, 1979.
- BOUVAT, L. "Uluğ Bey." *İslam Ansiklopedisi*. 1. Baskı. Cilt 13. MEB, 1986.
- CLEMENTS, Frank. *Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia*. USA: ABC-CLIO, 2003.
- DAMES, M. Longworth. "Efganistan." *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul: MEB, 1993.
- DIGBY, S. "Humayun." *The Encyclopedia of Islam*. Vol. 3. Ed. B. Lewis, vd., Netherlands, 1986.
- El UTBÎ (Abu al-Nasr Muhammad ibn Abd al-Gabbar al-Utbi). *Tarih-i Yemini*. (El yazma Nüşhasının tercümesi) Çev. A.R. Yelgar. (y.y., t.y.)
- FRENKEL, Yehosua. "Bukhara." *Medieval Islamic Civilization; An Encyclopedia*. Ed. Josef W. Meri. New York: Routledge, 2006.
- FRYE, R. N. *The Cambridge History of İran: The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs*. Vol. 4, United Kingdom: Cambridge University Press, 1999.
- GUPTA, Aditya. *Babur and Humayun: Modern Learning Organization*. USA: Lulu, 2008.
- HAIG, T. W. "Kert." *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 6. İstanbul: MEB, 1977.

- HARRISON, J. B. ve P. Hardy. "Babur.", *The Encyclopedia of Islam*, Vol. 1, Ed. H. A. R. Gibb vd. Netherlands: E. J. Brill, 1986.
- HERODOTUS, *Tarih*, 5. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2006.
- HUSSAIN, Rizwan. *Pakistan and the Emergence of Islamic Militancy in Afghanistan*. Great Britain: Ashgate, 2005.
- J.P.C.N.H. "Afghanistan." *Encyclopedia Britannica*. Vol. 2, USA: William Benton, 1966.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. "Hârizmşâhlar." *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: MEB, 1987.
- LIGETI, L. *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. 2. Baskı. Ankara: TDK, 1998.
- MALLESON, G. B. *History of Afghanistan, From The Earliest Period to the Outbreak of the War of 1878*. 2. Baskı. London: Pall Mall S.W. 1879.
- MCNEILL, William H. *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel. 6. Baskı. Ankara: İmge Yayınevi, 2002.
- MERÇİL, Erdoğan. "Gazneliler." *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt 4. Ankara: Yeni Türkiye, 2002.
- NARAIN, Awadh K. "Kuşan Devleti." Çev. Murat Yaşar. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt 1. Ankara: Yeni Türkiye, 2002.
- RÁSONYI, László. *Tarihte Türklük*. 4. Baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1996.
- STEIN, Aurel. *On Central Asian Tracks*. New York: Panteon Books, 1964.
- SYKES, Percy. *A History of Afghanistan*. Vol 1. London: Macmillan & Co. 1940.
- ŞAMÎ, Nizamüddin. *Zafername*. Çev. Necati Lugal. 2. Baskı. Ankara: TTK, 1987.
- VOGELSANG, Willem. *The Afgans*. Great Britain: Blackwell, 2002.
- WALSH, John. "Ghaznavids." *Encyclopedia of World History*. Cilt 2. Ed. Marsha E. Ackermann vd. New York: Infobase, 2008.
- YAZICI, Tahsin. "Şah İsmail." *İslam Ansiklopedisi*. 2. Baskı. Cilt 11. İstanbul: MEB, 1979.